

Срето ТАНАСИЋ /Београд/

СТАТУС ПЛУСКВАМПЕРФЕКТА У СРПСКОМ СТАНДАРДНОМ ЈЕЗИКУ

Плусквамперфекат је један од четири претеритална облика којим располаже савремени српски стандардни језик. Заједно са аористом и имперфектом он спада у тзв. глаголске облике са диференцијалном семантиком, док перфекат служи за исказивање најопштије прошлости. Основна карактеристика плусквамперфекта садржана је у исказивању радње која се догодила у прошлости прије друге прошле радње. На тој семантици *претхођења* заснива се функција овога глаголског облика међу претериталним облицима српског језика.

Ово својство плусквамперфекта није било јасно уочено код наших старијих синтаксичара, у вријеме кодификације српског стандардног језика вуковског типа. Стојан Новаковић је у својој граматици истакао, истина мало неспретно, да се овим обликом исказују прошле радње које су се извршиле прије друге прошле радње¹. Томо Маретић, међутим, у својој граматици није утврдио тачно функцију овог облика. Он износи оцјену да се овим обликом исказују радње које су се догодиле у прошлости прије других, али да он „служи уопће за прошлост, т. ј. значи исто што и I. перфект (тј. перфекат — С. Т.), а још чешће за догађаје, који су се догодили после других”². И Август Мусић говори слично о овоме облику — он исказује прошле радње „без обзира на какву другу радњу”, али додаје да он често истиче да се „његова радња извршила прије друге”³. Љубомир Стојановић је у своме раду о времен-

¹ Новаковић 1902 (1⁰ 1894), стр. 406.

² Маретић 1899, стр. 544.

³ Мусић 1927, стр.141.

ским глаголским облицима истакао да је функција плусквамперфекта исказивање радњи које су се извршиле у прошлости прије других прошлих радњи⁴. Може се слободно рећи да је ову дискусију окончао Михаило Стевановић, који је недвосмислено потврдио анализирајући велики број примјера да се овим обликом увијек исказују радње које су се десиле у прошлости прије друге прошле радње. Он је показао да се и у оним случајевима које су његови претходници наводили као потврду да се овим обликом исказују радње постериорне у односу на друге прошле радње, у ствари, исказују антериорне прошле радње. Потребно је само уочити претериталну радњу према којој се одмеђава плусквамперфектом изречена прошла радња. Овом анализом Стевановић је показао да се функција овога облика разоткрива у сложеној реченици, а понекад је потребно имати у виду и шири контекст⁵.

Данас у граматицима српског језика влада готово јединствено мишљење да је плусквамперфекат глаголски облик који нестаје из савременог српског језика. То мишљење је, колико ми је познато, код нас први изнио М. Стевановић, а онда су га уз незнатне варијације понављали и други граматици. Тако је он процијенио статус плусквамперфекта у савременом српском стандардном језику већ у својој монографији посвећеној временским глаголским облицима⁶, а онда га је уградио и у своју граматику: „И плусквамперфекат је претеритално време које се релативно ретко употребљава, опет знатно ређе у наше време него раније. Он је, значи, у ишчезавању. Али га ипак има више, нарочито у књижевном језику, него имперфекта”⁷. Па онда то још једном појашњава: „Плусквамперфекат је и иначе — то смо већ рекли — све ређи у употреби; у новије време он се узима само онда када је потребно нагласити да је већ било извршено оно што се њим казује у тренутку када се стала вршити, односно када се вршила радња означена другим неким претериталним временом, према којој се плусквамперфекатска радња одређује као већ свршена. А када с к томе дода да је у овој служби могућ и врло чест облик перфекта релативне временске употребе, нарочито кад се другим неким језичким знаком обележава допунска функција, онда је нестајање плусквамперфекта из употребе сасвим разумљиво”⁸. Слично тврди и Миливоје

⁴ Стојановић 1921, стр. 193-194.

⁵ Стевановић 1991 (1^о 1969).

⁶ Стевановић 1967, стр. 131.

⁷ Стевановић 1991, стр. 664.

⁸ Исто, стр. 667.

Миновић у својој високошколској граматици: „И плусквамперфекат није чест у савременом књижевном језику, као и имперфекат, али се ипак чешће сусреће од овог облика. Значи, раније се плусквамперфекат знатно чешће употребљавао него данас. У савременом језику радње које због своје специфичне локације припадају плусквамперфекту — бивају чешће изражене перфектом⁹. Слична тврдња исказана је поводом овога глаголског облика и у граматицама Станојчић-Поповић и Мразовић-Вукадиновић.¹⁰

Послије свега што је изнесено поставља се питање на основу чега су наши граматичари утврдили да плусквамперфекат нестаје из савременог српског језика. Један критеријум за одмјеравање позиције овога облика у савременом српском језику могао би бити поређење садашњег стања са стањем у дјелима из народне књижевности која је Вук Карацић забиљежио. Други критеријум могао би бити одмјеравање садашњег стања са стањем у језику писаца вуковаца с краја деветнаестог вијека, кад се вуковски књижевни језик стабилизовао. Трећи критеријум би био — провјера могућности перфекта да успјешно замјењују плусквамперфекат.

Вук Карацић је забиљежио народне приповијетке из разних српских земаља: Херцеговине, Црне Горе, Војводине, Шумадије. Може се рећи да међу њима нема великих разлика у погледу фреквенције плусквамперфекта — нема приповједака у којим је овај облик изузетно фреквентан. Фреквенција је од нула до неколико примјера у једној приповијети. Овдје ћу навести неколико примјера са плусквамперфектом из збирке приповједака коју је Вук објавио у Бечу 1853. године.

[1]

1. Путујући тако нађе крај мора некаку децу која су била изнелам мачка да га убију и у море баце (74).

2. Кад је било на по пута, богме ђевојка одвојила бјеше јер пусти некак мала крила испод пазуха (112).

3. Кад мађија види да јој овако досадити не може, отера је од куће кад јој је отац некуд на пут био отишао (135).

4. У цркви јој се сви зачуде још већма, а царев син је био намислио да је не пушта као прије, већ да је чува да види куда ће (127).

5. Долазили су и она што је била пала теби на коња, рекла ми је да ти кажем да смакнеш горњи клин на доњи па ћеш је онда наћи (61).

⁹ Миновић 1987, стр. 171.

¹⁰ Станојчић-Поповић 1992, стр. 386; Мразовић-Вукадиновић 1990, 123.

6. Та ја сам у ту јаму упао прије толико времена, па ми је из нај-прије ситина било тешко, а послије *сам се био* којекако *навикао*; али како та проклета жена дође к мени, мало за ово неколико дана *не црках* од њезина зла (137).

Оно што пада у очи јесте чињеница да се плусквамперфекат у народним приповијеткама не јавља чешће него што се јавља у савременим књижевним дјелима. Такође, плусквамперфекат се у нар. приповијеткама јавља за исказивање прошлих радњи које су антериорне у односу на другу прошлу радњу — на начин како се то исказује и данас. То значи да се он јавља у оним синтаксичко-семантичким околностима у којим се јавља и у савременом српском језику, о чему ће бити рјечи нешто касније.

Плусквамперфекат је карактеристичан и за језик народних пјесама. И ту се његова употреба не разликује битно од употребе у народним приповијеткама — како у погледу синтаксичко-семантичких околности у којима долази, тако и у погледу фреквенције¹¹.

Кад је посриједи употреба плусквамперфекта у народним приповијеткама, треба напоменути још једну карактеристику по којој се он подудара са данашњом употребом. Ради се о томе да се у приповијеткама досљедно јавља плусквамперфекат са глаголима свршеног вида, док се у народним *пјесмама* овај облик са имперфективним глаголима јавља спорадично. По мишљењу М. Стевановића, облици са имперфективним глаголима условљени су ту потребама стиха¹².

Познато је да се српски књижевни језик вуковског типа стабилизовао већ посљедњих деценија двадесетог вијека, а да је почетком двадесетог вијека достигао ниво изграђеног књижевног језика, познат као *београдски стил*. Крајем деветнаестог вијека развила се српска књижевност на вуковском књижевном језику. Тада је велики број књижевника објављивао пјесме или прозу. Навешћу овдје имена најпознатијих прозних писаца: Светолик Ранковић, Јанко Веселиновић, Радоје Домановић, Лаза Лазаревић. Према мишљењу многих, Л. Лазаревић је врло заслужан за развој српског књижевног језика, посебно на плану синтаксе. Увид у језик ових писаца свједочи о чињеници да плусквамперфекат у тадашњем књижевном језику није имао битно већу фреквенцију — ни у односу на језик народне књижевности, нити у односу на савремени српски стандардни језик.

¹¹ В. Мусић 1927.

¹² Стевановић 1991, 671.

Како је већ истакнуто, плусквамперфектом се исказују прошле радње које су се у прошлости извршиле прије неке друге прошле радње. То претхођење није увијек идентично. У сљедећим примјерима обликом плусквамперфекта исказује се прошла радња у предикату управне клаузе која се, та радња, извршила прије друге прошле радње.

[2]

1. Он опет истрча напоље, али кад *се врати*, на његову лицу *бе-ше настало* нестрпљење, и глупа веселост леваше из очију (Лазаревић, 165).

2. Кад *је успео* да подигне шешир, *све је било прошло*, као сновиђење, само се око њега гурала светиња (Андрић, 61).

3. *Било је прошло* неколико недјеља од ослобођења Бихаћа, кад се командир Николетина Бурсаћ *обрео* поново с четом (Топић, 106).

Ови примјери илуструју једну од ситуација које су типичне за употребу плусквамперфекта. Овдје би увођење перфекта или аориста у предикат управне клаузе промијенило временски однос међу радњама управне и зависне клаузе. Често, односно, најчешће, ту не могу помоћи ни прилошке одредбе. Понекад се чује мишљење да је могуће исказати исти временски однос временском реченицом другачије обликованом:

[3]

1. Извесно *је*, наравно, *сретао* у писарници пре него што *су по-стали* контрареволуционари (Пекић, 106).

2. Све *је прошло* пре него што *је успео* да дигне шешир.

У вези са овим треба рећи да се не може говорити о потпуној, па ни приближној синонимији ових реченица са оним из групе [2]. С друге стране, и кад би међу њима постојала синонимија, то не значи да би плусквамперфекат обавезно био потиснут из језика. У српском језику је, као и у другим језицима, много примјера гдје се једно значење исказује различитим средствима.

Истицање претхођења може бити разлог да се плусквамперфекат употријеби и онда кад се редослијед радњи у временској реченици с везником *кад* може утврдити и уз употребу облика перфекта у обје клаузе:

[4]

1. А кад су две групе, велика везирова и мала Давилова, *биле од-макле* нешто више од пола миље једна од друге, један од везирових коњаника *одвојио се*, као стрела појурио и брзо стигао Давила (Андрић, 153).

Било би насиље над језиком кад би се покушало уредити тако да се у оваквим позицијама умјесто плусквамперфекта употребљава перфекат.

Потреба да се нагласи претхођење једне радње у односу на другу прошлу радњу условљава употребу плусквамперфекта и у другим приликама. Навешћу неколико таквих примјера за илустрацију реченог.

[5]

1. Толико су ми хвалили енергичну радњу др Рајка Стејића, који беше организовао завојишта између положаја рудничке и крагујевачке бригаде (Ђорђевић, 75).

2. Кмет остави колац којим је био подупро врата од буваре (Лазаревић, 76).

3. Наилазио је тежак и обилан снег и слагао се на гомиле старог снега по коме се била ухватила тврда ледена кора (Андрић, 397).

4. Николетина се обазрије на Јовицу Жежа, који се био примакао на три-четири корака (Ђопић, 110).

Посебно би велике посљедице оставила замјена плусквамперфекта другим претериталним обликом у случајевима кад се овај облик употребљава за изграђивање фона на који се наслања нека прошла ситуација о којој се потом говори¹³. Тако је употријебљен овај глаголски облик у сљедећим примјерима:

[6]

1. Топло пролетње сунцие беше обасјало својом јарком светлошћу сву дивну околину нишку, у којој осем камењара изнад села Каменице већ не беше ниједне стопе земље, која не би била најприлежније урађена ... (Ђорђевић, 105).

2. Сунце се беше расплинуло у далекој прекосавској равници, и само још поврх места где га је нестало пружаху се у небо дугачке, светле беличасте зраке ... (Лазаревић, 160).

И у оваквим случајевима не може бити ријечи о синонимичности облика перфекта са плусквамперфектом, јер замјена првога овим другим не би оставила посљедице само на стилистичком плану.

На крају, постоји једна функција плусквамперфекта, која је такође утемељена на његовој семантици претхођења, коју облик перфективног перфекта никако не може обављати у српском језику. Ради се о употреби плусквамперфекта за исказивање прошлих радњи чији резултат у моменту говора није актуелан, јер се између момента вршења те радње и момента говора догодила друга радња која је поништи-

¹³ Ивић, 1980.

ла резултат плусквамперфектом исказане радње¹⁴. Навешћу неколико примјера за илустрацију такве употребе плусквамперфекта.

[7]

1. Дивизијар *је био решио* да се те ноћи ... изврши ноћни препад, али командант кора то *није одобрио* (Ђорђевић, 91).

2. Неко време га *је* Лауш *био узео* за свог личног пратиоца и шти-тоношу, али *је* убрзо и сам *увидео* да Кирчина вредност премашује ту улогу (Ненадић, 67).

У оваквим ситуацијама о могућности замјене плусквамперфекта другим претериталним обликом не може се говорити. Колико је ова функција карактеристична управо за облик плусквамперфекта, свједочи и чињеница да се у савременом језику овакво значење често исказује обликом плусквамперфекта без директног исказивања те друге претериталне радње која је дезактуелизовала радњу исказану плусквамперфектом.

Када је посриједи оваква функција плусквамперфекта, треба нагласити да се и она исказује досљедно са глаголима перфективног вида. Кад су у питању глаголи имперфективног вида, такву функцију у српском језику исказује облик перфекта. Ово, међутим, није новија појава да се плусквамперфекат са имперфективним глаголима замјењује перфектом у једној од најзначајнијих својих функција. Тако је и у српским народним приповијеткама¹⁵.

Као што се види, у савременом српском језику облик плусквамперфекта има стабилно мјесто у синтаксичком систему глаголских облика. Његово мјесто је данас у основи чврсто као и у вријеме кодификације српског стандардног језика вуковског типа. Не може се говорити да је он у повлачењу нити да је присутан само у језику писаца као стилско средство. Иако су у овоме раду навођени примјери из књижевноумјетничког стила, он се са свим помињаним карактеристикама јавља и у другим функционалним стиловима. Чињеница да се он јавља знатно рјеђе од перфекта не може се узимати као релевантно мјерило за просуђивање о статусу плусквамперфекта. Просто се ради о глаголском облику специфичне темпоралне семантике. Из тога само проистиче да је његов домен употребе ужи него што је домен употребе перфекта, али никако то не значи и да је тај облик у нестајању. Зато би оцјену о нестајању овога глаголског облика из савременог српског језика, која се не темељи на најновијим радовима о њему, требало замјенити оцјеном која је примјерена језичкој стварности данас.

¹⁴ Види Ивић 1980 и тамо наведену литературу.

¹⁵ В. о овоме у раду Танасић 1996.

ИЗВОРИ

- Иво Андрић, *Травничка хроника*, Нолит Београд, 1981.
Владан Ђорђевић, *Успомене*, Нолит Београд, 1988.
Лаза Лазаревић, *Швабица*, Политика, Београд 2005.
Добрило Ненадић, *Доротеј*, Народна књига Београд, 1981.
Борислав Пекић, *Нови Јерусалим*, Просвета Београд, 1984.
Бранко Ћопић, *Доживљаји Николетине Бурсаћа*, Просвета и др., Београд 1983.

ЛИТЕРАТУРА

- Милка Ивић, 1980, *О значењу српскохрватског плусквамперфекта*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику 23/1 (Нови Сад), 93-100.
Томислав Маретић, 1899, *Граматика и стилистика хрватскога или српскога књижевног језика*. Загреб.
П. Мразовић-З. Вукадиновић, 1991, *Граматика српскохрватског језика за странце*, Нови Сад.
Август Мусић, 1927, *Прилози науци о употреби времена у српскохрватском језику I. Времена у народним пјесмама*, Глас СКА 121, Београд, 111-173.
Стојан Новаковић, 1894, *Српска граматика*, Београд.
Ж. Станојчић-Љ. Поповић, *Граматика српскога језика*, Београд.
Михаило Стевановић, 1967, *Функције и значења глаголских времена*, Посебна издања САНУ, књ. 172, Одељење литературе и језика, књ. 20, Београд.
Михаило Стевановић, 1991, *Савремени српскохрватски језик II. Синтакса*, Београд.
Срето Танасић, 1996, *О перфекту и плусквамперфекту имперфективних глагола*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику 39/1, Нови Сад, 91-97.

Срето ТАНАСИЧ

СТАТУС ПЛЮСКВАМПЕРФЕКТА В СЕРБСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В сербской специальной, а в особенности в грамматической литературе, повторяют мнение о том, что ППФ якобы постепенно уходит из употребления. Автор сравнил обатановку в современном СЯ, в его литературно-художественном стиле, с обстановкой в народных сказках (изд. Караджича, 1853), а также с обстановкой в языке сербских новелистов с конца 19. века. Он пришёл к следующему выводу: частота этого глаг. времени и сегодня не менее по отношению к старшему состоянию в серб. языке. Специфичное значение *предшествования* глаг. действия (высказанного ППФ) обеспечивает этой глаг. формем — прочное место в системе временных форм.

ППФ является в особенности незаменимым в двух следующих случаях:

- 1) когда в предложении времени сообщают (при союзе *кад*), что действие из главной клаузы реализовано раньше чем действие из зависимой клаузы;
- 2) когда формой ППФ высказываю прошедшеедействие, которе бывает аннулированно реализацией второго прошедшего действия.

В конечном итоге, автор убедительно предлагает следующие выводы. ППФ у глаголов соверш. вида является прочной формой и в современном серб. лит. языке. Правда, област применения его намого уже, чем перфекта. Но это очевидно не играет большой роли в прочном статусе ППФ и в современном сербском лит. языке.

